

Prof. dr. sc. SEAD ALIĆ
Sveučilište Sjever

Filozofijsko ishodište Sulejmanpašićeve kritike novinstva/žurnalizma

1.

Niz je stvari kojima Sulejmanpašićeva studija skreće pozornost na sebe. S jedne strane riječ je o studiji koja je tiskana 1936. godine što je svrstava među najranija teorijska razmišljanja o novinarstvu u krajevima jugoistočne Europe. No oblikovanje istraživanja u obliku knjige čini je vjerojatno prvom ozbiljnom ukoričenom studijom o utjecajima medija na ljudsko iskustvo u ovom dijelu Europe. Indikativna je i tišina kojom su desetljeća pratila ovo za suvremenu civilizaciju upozoravajuće djelo. U toj tišini prepoznaje se odustajanje od bitnog, od supstancije kao takve, a prepoznaju se interesi kojima je stalo da se doprinos Sulejmanpašića filozofiji, komunikologiji, teoriji medija – ne prepozna.

Ono što bih u ovom dijelu analize želio posebno naglasiti filozofijska je dimenzija knjige *Žurnalizam razarač čovječanstva*. Sulejmanpašić naime u svojoj knjizi ne donosi samo rezultate svog istraživanja (premda i to radi), nego pokušava svoja razmišljanja i stavove utemeljiti u filozofiji općenito a onda posebno i ponajviše u filozofiji Imanuela Kanta.

Pitanje o posezanju za filozofijom moglo bi se postaviti na različitim ravnima. Mogli bismo se primjerice pitati otkuda Sulejmanpašiću interes za filozofiju. Realno bi bilo pitati se i o ishodištu odluke da se o fenomenu novinstva, žurnalizma pa i senzacionalizma krene iz područja filozofije. Zašto je dakle posegnuo za filozofijom?

Nesumnjivo je da je jedan od motiva Sulejmanpašićeva rada bio sa-
držan u uvidu u ulogu novinarstva, točnije žurnalizma (dakle senzaciona-
lizma) na moral potrošača novog medija. U pitanju je dakle bio moral, a o
etičkoj dimenziji ljudskoga postojanja ne može se govoriti bez konzultira-
nja filozofije. Sulejmanpašić je osjećao (a onda počeo i istraživati) razornu
moć novog medija i veliku opasnost za tradicionalni sustav vrijednosti.
Ulazeći u arenu medijske krvi, autor postaje svjestan dubine problema.
Žurnalizam naime nije tek neki sporedni usputni problem neke zajednice
ili pojedinih društava. Žurnalizam je bitan problem ljudske vrste.

Naizgled pretjerano. Kako bi to medij novine mogao biti problem kad
je objavljivanje novina i krenulo s idejom da se dokinu neistine, glasine,
priče, nagađanja. Temeljna namjera novina u počecima bila je pokušaj da
se javnost oblikuje provjerenim informacijama.

Sulejmanpašić osjeća lom tradicionalnih vrijednosti. Jednim dijelom
on ih i zagovara. No u onom dijelu u kojemu se to odnosi na onemogu-
ćavanje morala unutar društva – Sulejmanpašić je rezolutan. Tradicija je
znala što je moral, što je riječ, što je obećanje, što su dobro, lijepo i istinito.
Tektonski udari tehnike tiska na onemogućavanje moralnog integriteta čo-
vjeka njegovog vremena natjerat će Sulejmanpašića na zagovaranje tradici-
je u kontekstu obrane morala od suvremenih nasrtaja.

Pritom naravno da treba imati na umu da autor ove studije nije uvijek
bespogovorno na strani tradicije. Kao osoba modernih nazora tražio je,
pa i prelazio granicu koja je bila određena tradicionalnim pristupom. Za
osobu čija je knjiga paljena ispred Begove džamije u Sarajevu ne može se
reći da se isključivo oslanjao na tradiciju.

No u jednom dubljem smislu, Sulejmanpašić je zagovarao trajne
(tradicionalne) vrijednosti moralnog života, mogućnost da svaka osoba
pronađe svoj put i svoju interpretaciju vjere u Nadnaravno, te vrijednosti
ljudskoga duha koje se ponajviše ispoljavaju u svim oblicima umjetničkog
rada.

Jedino istinsko ishodište za takav pristup i jest bila filozofija. Kant se
nametnuo svojim interpretiranjem etičke problematike, a Beč je ponudio
atmosferu i prisutnost Kanta u intelektualnim krugovima.

Pitanje morala bilo je dakle središnje. No Sulejmanpašić se nije zadovoljio opisima ili samo kritikom nemoralnog senzacionalizma novih medija. On je u svemu naslutio još težu, snažniju, bolniju, pogubniju dimenziju napredovanja novog medija. Shvatio je naime da se nalazi u prijelomnom trenutku u kojemu se zbiva svojevrsna prevara historijskih razmjera. Naime sve 'kredite' koje je stotinama godina kod čovjeka stvarala knjiga kao takva, sve blago koje je otkrivala i čuvala, sada je sebi prigrabio medij novine.

Tisak dakle koji je u obliku knjige odgajao generacije i duh slobodnog čovjeka, sada je stavljen u funkciju medija koji se pozivao na knjigu ali koji je donosio sasvim različit diskurs i opasnosti koje knjiga svojevremeno nije donosila.

Moral je došao u pitanje, a to je bio znak za uzbunu.

„Ubijajući moralni život, žurnalizam ubija tim i umni život, jer je moralni zakon vrhovna ideja praktičkog uma.“¹

„Moralni zakon daje čovjeku apsolutnu vrijednost, kao mjerilo vrijednosti svega ostalog. Drugim riječima: on daje čovjeku vrijednost uopšte te će stoga istinsku vrijednost imati umni život samo ondje gdje se respektuje moralni zakon. Ubijanjem moralnosti nestaje u čovjeku onog živog nagona prema jednoj apsolutnoj neuslovljenosti i totalnosti, nestaje dakle hrane za život ideje uopšte.“²

Sulejmanpašić ulazi u analizu Kantove filozofije svjestan još jedne dimenzije. Nije naime samo u pitanju promjena stavova senzacionalizma u odnosu na historiju tiskanja knjige. Autor je s pravom vidio dubinske promjene koje donosi sam novi medij. Naime, tridesetak godina prije McLuhana htio je reći i sugerirao da promjene donosi sam medij žurnala (u odnosu na knjigu) i da je ta promjena veća od promjena sadržaja.

Interesantno je da osoba koja se tridesetih godina prošlog stoljeća prihvatila kritike žurnalizma zalazi relativno duboko u filozofiju. Sulejmanpašić tako obrazlaže razliku između razuma (Verstand) i uma (Vernunft).

¹ Dževad Sulejmanpašić: *Žurnalizam razarač čovječanstva i novinstvo sa najmanjom merom žurnalizma*, Zagreb, 1936., str. 93

² Isto str 94

Prihvata Kantovo pojašnjenje da je čovjek biće razuma, razumno biće, odnosno da bez razuma 'nema čovjeka'. Istovremeno jasno mu je da veliki rad razuma u operiranju s osjetilima i iskustvom neka snaga koju treba složiti u jedinstvenu spoznaju. Tu se pojavljuje um sa svojim „subjektivnim zakonima ekonomisanja sa pravilima razuma.“³

Zadatak uma je dakle pronaći pravila uz pomoć kojih će se spoznaja probiti do onoga što empirijom nije uvjetovano, sintetizirati dakle empirijom određen i usitnjen materijal razuma, odnosno postaviti pravila uma koja se ne odnose na empiriju kao takvu nego na sam razum. Primjer za nešto tako umsko je ideja. Ona je transcendentna, dakle nevezana izravno za iskustvo.

Sulejmanpašić eksplicira transcendentnost ideje na moralnom zakonu kao praktičnoj ideji, koja ne ovisi o pojedinim situacijama, realitetu, iskustvu, pa i razumu. Moralni zakon je tu da kao ideja propisuje oblike djelovanja čovjeku, njegovom razumu i njegovim osjetilima. U tom kontekstu treba razumjeti primjerice Kantov kategorički imperativ odnosno njegovu neuvjetovanost bilo kakvom realnom situacijom na koju se referira.

„Tek posredstvom razuma ima i um svoju empiričku upotrebu. On ne stvara pojmove (o objektima to čini razum), nego ih sređuje... Kao što razum građu objekata ujedinjuje pojmovima, tako um svojim idejama ujedinjuje građu pojmova...“

Pojednostavljeno rečeno, razum je taj koji evidentira postojanje fenomena kao što su: *svijest, senzitivnost, fantazija, sjećanje, duhovitost, osjećanje radosti, požuda* itd.⁴ Posao uma je smatra Sulejmanpašić da operira s ovom razjedinjenošću, pronalazi ono što je ovisno, uzročno-posljedično povezano, odnosno da svojom (kako Kant kaže komparativnom) silom radi na jedinstvu raznolikoga.

U prirodi, primjerice, nećemo sresti u nekom pojedinačnom obliku predmet ili biće za koje bismo rekli ili koje bismo nazvali kao različitost, srodnost ili jedinstvo. To su očigledno apriorne ideje, ideje našeg uma pomoću kojih uvodimo u-ređene odnose u pojmove o osjetilnostima koje nam se nadaju.

³ Isto str. 88

⁴ Isto, str. 90/91

No um nije nešto što je unaprijed određeno, neupitno i nepodložno kritici. Upravo suprotno. Budući da umski koncepti sređuju materijal razumske spoznaje um mora biti podložan kritici. Otuda i tri velike Kantove kritike kao pokušaj redefiniranja umske dimenzije spoznaje svijeta.

„Um ne traži za se diktatorski ugled i njegove izreke nisu ništa drugo nego saglasnost slobodnih građana, od kojih svakome mora biti dato da može bez ustezanja iskazivati svoje misli...“⁵

2.

Kad Hubble snima daleka svemirska prostranstva on nas zbog prirode i putovanja svjetlosti vodi u prošlost. Gledajući u prostornu daljinu mi gledamo prošlost. Gledanje prošlosti može nam pomoći u razumijevanju sadašnjosti.

Moglo bi se možda i ovako reći: Na izvoru, tamo gdje je voda najčišća najlakše ćemo shvatiti razliku između vode i zagađenja.

Prijelazi iz usmenih kultura u kulture pisma mogu nam pomoći u razumijevanju uloge pojedinih tehnika i razlika naših iskustava. Sudar tektonskih ploča usmene kulture i pisma poput izvora je koje baca svjetlo na zagađenja koja će kasnije doći.

McLuhan ima onu sliku o krilu zrakoplova na kojemu, kada letjelica dostiže i prelazi brzinu zvuka – zvuk postaje vidljiv.

Sulejmanpašić nas s izvora upozorava na tehničku dimenziju kontaminiranja našeg iskustva. Govori iz prostora i vremena koje osjeti, vidi, sluti, razumije logikom srca.

Njegova knjiga Žurnalizam razarač čovječanstva, samo je naizgled knjiga o novinama i senzacionalizmu (premda jest i to). Riječ je o **propitivanju sudbine čovjeka**, filozofijskom **sučeljavanju čovjeka s njegovim proizvodom** koji mu se suprotstavlja. Sučeljavanju s istinom laži tehnike koja je preuzela **kredit medija knjige** i na tom kreditu proizvodi cjepivo za eutanaziju moralne dimenzije čovjeka.

Ako filozofija svoje vrijeme obuhvaća mislima, onda je bitna, ključna ona filozofija koja propituje najvažnije probleme svog vremena (naravno u povijesnom kontekstu i kontekstu vječnih pitanja). Dževad Sulejmanpašić

⁵ Isto, str. 92

1936. godine objavljuje u svojoj knjizi da je **žurnalizam najveći problem tadašnjeg vremena**. Hvata se u koštac s problemom koji određuje njegovo (a zapravo i naše) vrijeme. Njegovo teorijsko propitivanje ključnog problema vremena je pokušaj razumijevanja vlastitog vremena pa je samim tim pokušaj i nagovještaj potrebe filozofije medija.

Sulejmanpašiću je jasno da se o fenomenima u nekom vremenu može govoriti tek iz nekog misaonog, filozofijskog ishodišta. Takvom se ishodištu podvrgava i pripovijedanje historijskih priča ali i razumijevanje utjecaja medija na psihologiju pojedinca i društva u cjelini. Svoje ishodište ovaj autor nalazi u filozofijskom razumijevanju morala (posebno Kantovoj interpretaciji), te uvidom u probleme uspostavljanja moralne zajednice 'pod reflektorima' senzacionalizma, odnosno žurnalizma.

U **Kantovom primatu praktičkog uma** (koji daje svrhu svemu što čovjek čini pa i spoznaji) Sulejmanpašić nalazi uporište za kritiku onih (žurnalističkih) pristupa koji razaraju mogućnost slobode i slobodnog izbora, prioritet umnoga nad osjetilnim, odnosno moralni zakon kao takav koji jedini „može dati slobodu i miran život čovječanstvu, jer samo on traži i stvara istinsku jednakost među ljudima“.⁶

Dakle onako kako kod Kanta odredbeni razlog ljudske volje ne može biti ni vjera, ni profit, niti bilo kakav materijalni, osobni interes – tako isto za Sulejmanpašića (interpretirajući Kanta) nema vrijednosti koja može biti iznad morala. Moralni zakon je dakle „regulativan zakon za opredjeljivanje volje“⁷ Kao takav on nije stvar umovanja ili apriornih zakonitosti nego uvijek iznova „mora biti stvaran“.

Nije naravno niti u 'duhu vremena', 'skupu normi' u 'zakonskim propisima' ili običajima epoha ili naroda. „**Moral – piše Sulejmanpašić – mora proistjecati iz slobodne volje, on važi samo za slobodnu volju.**“⁸

U taj odnos unutrašnjeg i izvanjskog upliću se utjecaji koje bismo mogli nazvati javnošću. To su, vidi i Sulejmanpašić, bitni utjecaji koji rastaču tu neophodno potrebnu slobodu kao pretpostavku moralnog života pojedinca i zajednice.

⁶ Isto, str. 37

⁷ Isto, str. 38

⁸ Isto, str. 33

Tu se događa pojavljivanje tehnike. Umnažaju se materijali, izjave, informacije, interpretacije, ali se ne umnaža odgovornost za povećanje utjecaja tako proizvedenih sredstava proizvodnje javnosti. Ovaj nesklad, neproporcionalnost umnažanja materijala koji oblikuje javnosti i odgovornosti - Sulejmanpašić vidi kao jedan od temeljnih uzroka rastakanja moralne dimenzije.

Moguć bi prigovor ovom autoru bio da se svima pruža mogućnost da umnažaju svoje 'istine', informacije, odnosno da i sami oblikuju javnost (pa i prema moralnim načelima). Međutim, takva bi utrka prema Sulejmanpašiću bila unaprijed izgubljena jer svojevrsno umnažanje zla počiva na izvanjskoj senzaciji, nečemu uvijek novome, na interesu profita, dok interes moralnog djelovanja proizlazi iz vlastitog osjećaja slobode i kao takav nije utrživ.

Tehnička reproduktivnost (kako je otprilike u isto vrijeme pisao Walter Benjamin) omogućuje ali i zahtijeva informaciju kao robu, zahtijeva mnoštvo, 'množinu', skladišta novih i/ili recikliranih informacija, nove doze materijala za stare i nove ovisnike...

Sulejmanpašić unosi u javnost svijest o disproporciji između snage utjecaja umnažanja senzacija i prebacivanja odgovornosti na tržišni mehanizam. Kao da poručuje da se tržište ne može obračunati s umnažanjem zla. Čovjek kao osjetilno biće na svojim je nižim razinama zainteresiran samo za svijet afektivnog, za informacije o zlu, katastrofama, nemoralu. Jednom zaražen takvom orijentacijom čovjek postaje vječnim pacijentom/ovisnikom o takvoj vrsti informacija.

Sulejmanpašić uvodi pojam 'žurnalizovanog čovjeka'. Kao da nam u neke gotovo prirodne odrednice ulazi benjaminovska tehnička reproduktivnost. To bi danas bio čovjek sa svakodnevnim potrebama novih količina senzacionalizma. O čemu je riječ.

Ono univerzalno Sulejmanpašić vidi u **moralnom zakonu**. Da bi taj zakon funkcionirao čovjek mora biti slobodan. Sloboda je izvor i pretpostavka njegovog moralnog djelovanja. Moral je ono što se uvijek iznova u svakom praktičnom činu dokazuje povezano s univerzalnim. Kao rezultat praktičkog uma moralni zakon je nadređen i spoznaji samoj i predstavlja temelj na kojemu se može graditi uljuđena zajednica. Sve vrijednosti utje-

ču u zajedničku univerzalnu vrijednost koja je praktičkog karaktera, koja se uvijek iznova dokazuje, kojoj mora biti podređena i spoznaja, te koji stvara pretpostavke istinske jednakosti među ljudima.

Svemu tome suprotnost je žurnalizam, senzacionalizam, globalizam tehničkog printanog svijeta koji ono univerzalno lažno predstavlja mnoštvom, množinom, uvijek novim količinama novina iz svih sfera. Pojednostavljeno moglo bi se reći da je žurnalizam donio univerzalnost u obliku razbijenog zrcala. Sve je prisutno ali cjeline nema.

Sulejmanpašić filozofijski utemeljuje svoj pristup analizi utjecaja žurnalizma na ljudsko iskustvo. Ishodište je Kant i njegovo propitivanje mogućnosti spoznaje, odnosno mjesta i uloge misaone refleksije u odnosu na ljudsku osjetilnost kao nužni nastavak tjelesnosti odnosno materijalnosti (protežnosti).

U tom kontekstu on vidi rascjep između predodžbe i osjetilnog utiska. Između nematerijalne predodžbe i predmetnute materijalnosti, između nematerijalnog i materijalnoga svijeta. **Prednost daje misaonoj ljudskoj prirodi** (jer bi ona trebala biti odredbeni razlog njegove volje u konceptu primata praktičkog uma). Predodžba (spoznaja) tu je pružiti sliku učinjenoga.

Taj primat praktičkoga uma (Kantov) određuje i filozofijsku važnost morala u ljudskom (pa i Sulejmanpašićevom) svijetu. Dobar ili zao, naime, može biti samo onaj koji misli, odnosno onaj koji se zajedno s drugima nalazi u ljudskoj zajednici. Bez slobode odlučivanja (za što je potrebna misaona samostalnost) ne može se govoriti ni o dobru niti o zlu u čovjeku.

„Nagon sebeljublja“ smatra Sulejmanpašić, odvodi osjetilno ljudsko biće čovjeka prema ljudskoj zajednici, a ova ga odvrća od moralnog života: „Kad tačnije pogledamo kako i zašto čovjeka uvlače u zlo njegove osobine čulnog materijalnog bića, uočićemo da to dolazi od ljudi s kojima živi... **Sve dobro i sve zlo** može čovjek da doživi samo kao član ljudske zajednice.“⁹

Pretpostavka dobra je priznavanje jednakosti svih ljudi. Pritom se naglašava da je riječ o moralnoj jednakosti odnosno o jednakosti ljudi da usmjere svoje djelatnosti (svoje maksime) prema najvišem dobru. Mate-

⁹ Isto, str. 38/39

rijalno, prirodno, tjelesno vuče čovjeka u zavist, želju za gospodarenjem, bogaćenje, mržnju, laž, krađu, zločin... Zlo dakle dolazi iz uzajamnog odnosa ljudi.¹⁰

Već sama pasivnost, pojašnjava Sulejmanpašić, odvodi nas ljude u zlo jer onaj tjelesni dio nas ljudi odvodi nas od moralnog zakona i vodi u situaciju da odredbeni razlog naše volje bude naše tijelo.

Nakon što je utvrdio da je zlo moguće samo u ljudskoj zajednici, autor si uzima u zadatak propitati načine na koje se u toj ljudskoj zajednici zlo širi. Nakon slikovitih pojašnjenja koja se koriste fizikom (sile koje utječu na neko materijalno tijelo) Sulejmanpašić dolazi do pojma javnosti, načina oblikovanja te javnosti odnosno do temeljnog paradoksa utjecaja umnažanja, multipliciranja, ili kako bi Benjamin rekao tehničke reproduktibilnosti:

„Čovječanstvo dopušta da se pojedinačno djelo može tehničkim sredstvima multiplicirati u milijunske cifre, te tim pretvarati u zajedničke akte sa najširoom bazom, a pri tome potpuno zaboravlja svoju za toliko puta veću odgovornost koja nalaže da se ti akti ispituju na svaku i najmanju javnu štetu koja iz njih može da isteče, a naročito moralnu i općeduhovnu, kao porijeklo i mjeru svih drugih šteta.“¹¹

Sulejmanpašićeva ključna teza je dakle da je žurnalizam kao takav u suprotnosti s mogućnošću moralnog života čovjeka. Tri su simptoma i jedan temeljni uzrok:

1. Žurnalistička materija mora uvijek iznova biti nova (pa je uvjetovana onim izvanjskim, materijalnim)
2. Nije dovoljno da je nešto novo ono mora biti i senzacionalno (samim tim i prenaplašeno i oblikom i sadržajem)
3. Sadržaj žurnala mora biti 'kaotičan, nesistematičan i besprincipijelan'¹²

Temeljni uzrok je uspješnost žurnalističkog pristupa da **nametne čovječanstvu svoje viđenje cjeline**, da stvori privid obuhvaćanja svih sfera ljud-

¹⁰ Isto, str. 39

¹¹ Isto str. 43

¹² Isto str. 44

skoga postojanja, te da svojim polomljenim ogledalom igra igru moralne, umne, razumske, religijske, kulturne cjeline ljudskog postojanja.

Nema morala u svijetu žurnalizma (danas bismo možda rekli senzacionalizma), premda i raskorak između tehničkih mogućnosti umnažanja novina i kritičkog valoriziranja proizvedenog i sam postaje sve veći.

Umjesto sabiranja, meditacije, dokolice, samopropitivanja – na djelu je svijet razbijene svakodnevice, opterećenost informacijama, izlazak ususret površnoj komunikaciji i propitivanje brzine i aktualnosti vlastitih reakcija.

Žurnalizovani svijet o kojemu piše Sulejmanpašić zapravo je ideološki veo za razbijanje svijeta na onoliki broj sastavnih dijelova koliko je potrebno da bi se taj svijet podredio profitu. **U svijetu u kojemu je Bog zamijenjen bogovima, moral zamijenjen medijskim pravilima, istina zamijenjena mnoštvom informacija – u tom svijetu nema prostora za više razine ljudske duhovnosti.** U pisanoj pa onda tiskanoj riječi materijalni je svijet pronašao sredstvo osvajanja ljudske duše. Umnažanje i tehnička mogućnost postavila je temelje neduhovnom svijetu STEM područja. Postali smo zamorci tehničkih strojeva umnažanja na putu prema integriranju sredstava umnažanja s algoritmima umjetne inteligencije. Ono što kao ljudi nismo uspjeli, odgovoriti što su duša i duh, više nije problem jer za umjetnu inteligenciju to pitanje ne postoji.

3.

Ideja da se filozofijski utemelji kritika novinstva/žurnalizma - nije uopće samorazumljiva. Naime i danas se mnogi kritički pristupi sustava medijskog posredovanja zaustavljaju na pojedinim problemima, ad hoc analiza, proizvoljnim stavovima, nerijetko stereotipnim predrasudama. Otuda je Sulejmanpašićeva odluka da se u kritiku uđe iz filozofijskog područja začudna, ispravna, dobrodošla, neočekivana i na neki način revolucionarna.

Naime Nietzsche je vrlo negativno govorio o novinstvu. Tolstoj je kritizirao profitiranje novinske industrije u vrijeme rata. Balsac je bio protiv pojednostavljenja duhovnog svijeta i izvlačenja tla ispod nogu književnosti. Baudelaire je slično razmišljao. Kraus ponajviše. Stavove nekih od njih Sulejmanpašić donosi u svojoj studiji. No činjenica je da osim Lippmanno-

ve studije o javnosti do Sulejmanpašićeve knjige zapravo i ne postoji ozbiljnije djelo koje sustavno, na filozofijskim temeljima, interpretira cjelokupni pogubni utjecaj sustava medijskog umnažanja, odnosno utjecaj medija nove na ljudsko iskustvo.

Što je filozofijsko u Sulejmanpašićevom pristupu?

Ponajprije treba vidjeti da autor ove studije o žurnalizmu želi sebi i svojim čitateljima pojasniti svojevrsnu unutarnju logiku ljudske komunikacije. Na prvom ga koraku čeka pojašnjenje odnosa linije osjet-razumum. Dobro je to poznata tema iz povijesti filozofije. No Sulejmanpašić u nju ne ulazi da bi pokazao svoju upućenost u filozofiju. On želi uporišnu točku iz koje bi mogao argumentirano pisati o pogubnom utjecaju žurnalizma na ljudsko iskustvo.

Pronalazi ga u Kantovom sintetičkom jedinstvu apercepcije. Svojim čitateljima daje do znanja da je to pretpostavka da i sami o istim stvarima mislimo isto, ali i da uopće možemo komunicirati s drugima. Mora dakle među nama ljudima biti iskustava koja se mogu na sličan način označavati/prepoznavati/komunicirati. Mora također u nama ljudima biti sposobnost koja to omogućuje. To je transcendentalno Ja koje je nepromjenjivo odnosno koje omogućuje usporedbu izvanjskih činjenica.

Naše iskustvo je prije svega osjetilno. No imamo i apriorne forme mišljenja koje nam omogućuju svojevrsno sintetiziranje osjetilnog iskustva. Subjekt tih apriornih pravila nije empirijskog karaktera (ne može se dakle oslanjati na izvanjske slučajeve) nego je transcendentalan („konstantan, identičan, nepromjenjiv“).

Osjetilnošću operira ljudski razum. On omogućuje da uvedemo neku vrstu reda u svoje osjetilno iskustvo. Sulejmanpašić piše: „Kada dva čovjeka diskutuju, oni tim priznaju da imaju neka zajednička i ista merila pojmova, sudova i zaključaka njihovih, koja nisu zavisna od njihovih individualnih predstava. Skup svih tih merila, to je čisti razum...“¹³ Razum nam dakle kao nama imanentna sposobnost omogućuje sintetiziranje najrazličitijih iskustava, usporedbe osjetilnih doživljaja s doživljajima drugih ljudi, usporedbu naše vlastite osjetilnosti kroz vrijeme, dakle sve ono što nama predmetnuto mi ljudi učinimo svojim doživljajem/iskustvom.

¹³ Isto str. 87

U tom smislu čovjek je razumsko biće. Biće razuma. Biće koje bez razumske sposobnosti ne bi bilo ljudskim bićem. Razum, pojednostavljeno rečeno operira s osjetilnim svijetom. Mi imamo razumska pravila koja nam omogućuju uvođenje reda između osjetilnog svijeta i ljudskih pojedinaca koji doživljavaju i komuniciraju ta iskustva upravo na temelju razumskih pravila. No ta razumska pravila mogu biti različita za različite grupe ljudi, zajednice, kulture, civilizacije. Tko ili što koordinira pravilima razuma?

Sulejmanpašić naravno odgovor vidi u kantovski shvaćenom umu: „Um se ne odnosi nikada direktno na predmete čula, nego samo na razum. Principi uma omogućavaju jedinstvo razumskih pravila.“¹⁴ Um je dakle taj koji ogromnu građu razumskog spoznavanja mora svesti na najmanji mogući broj pravila. Naime tek univerzalnost umskih pravila daje za pravo razumskom sistematiziranju osjetilne dimenzije ljudske spoznaje. Um je taj koji traga za općim zakonom. Opći je zakon taj koji čovjeku može omogućiti pravila koja će vrijediti za sve ljude.

Razumska spoznaja je uvjetovana predmetom svoje spoznaje. Zadatak uma je pak pronaći pravila i uvjete (ponašanja i rada) koji više nisu uvjetovani, odnosno koji su sami uvjet za razum i njegovu spoznaju osjetilnog svijeta.

Tako Sulejmanpašić dolazi do ideja kao pojmova čistoga uma, do onoga što se ne određuje iskustvom, do onoga što se ne dokazuje iskustvom, ali što može biti 'jedinstvo svih mogućih svrha' u odnosu prema empiriji. Ideje su za um ono što je pojam za razum. Um ne operira s empirijom. Taj dio posla ostavljen je razumu: „Kao što razum građu objekata ujedinjuje pojmovima tako um svojim idejama ujedinjuje građu pojmova tim što razumskim radnjama daje kao cilj izvesno kolektivno jedinstvo i tim ih sve povezuje“.¹⁵

Kao ljudi manje-više smo svjesni procesa u nama i oko nas. Događaju nam se stvari koje prepoznajemo u iskustvu drugih. Osjetimo dodir na sličan način. Postoji lepeza osjećaja koja je kod velike većine ljudi ista. Snovi su do te mjere slični da je znanost pokušala na njima utemeljiti psihološke oblike samospoznaje. Naše su fantazije dio vrlo sličnih duševnih moći. Na

¹⁴ Isto str. 87

¹⁵ Isto str. 90

sličan način se sjećamo a i pokušavamo zaboraviti. Dijelimo slične radosti. Tjelesne su nam požude prepoznatljivo slične u sličnim razdobljima starosti. I tako bi se moglo navoditi u nedogled. Sulejmanpašić naravno vidi i sličnosti i razlike. Misлити te sličnosti i razlike za njega znači potražiti ‘isto u različitome’, dakle usporediti i svesti raznovrsnost na što manji broj.

„Kad bi među pojavama koje imamo – piše Sulejmanpašić – bilo toliko raznolikosti u pogledu sadržaja (po formi neka budu slične), da ni najoštrij razum ne bi mogao pronaći ni najmanju sličnost, onda ne bi bilo ni logičkog zakona svrstavanja pojedinačnog pod opštije, ne bi uopšte bilo pojma o rodovima, pa čak ne bi moglo ni razuma biti, jer on može imati posla samo sa takvim pojmovima. Prema tome se u građi mogućeg iskustva nužno pretpostavlja jednakorodnost, iako njen stepen ne možemo a priori odrediti.“¹⁶ Kontekst je to u kojemu Sulejmanpašić promatra Kantovo razumijevanje razuma, uma i duha, ideje i danoga nam osjetilnoga svijeta, naše osjetilnosti i našeg mišljenja. Osnovni razlog je da sebi posloži u glavi nužnost odnosno logiku kako postojećega, tako isto nužno i logiku mišljenja i djelovanja.

Nakon što je potvrdio da je razum taj koji operira s osjetilnim segmentom postojećega, te da um sređuje razumske pojmove (ne ulazeći u područje osjetilnosti), ostalo mu je zaključiti da je duhovnost – „posjedovanje idejno-stvaralačke moći, izrađene vlastitom originalnom sistematičnošću“¹⁷, odnosno, duh je sposobnost kojom se ciljevi uma (da se formuliraju pravila pojavnoga svijeta) uoče, prikažu i slijede.

Na primjeru pojma duha Sulejmanpašić vrlo slikovito pokazuje najčešću grešku koja se pojavljuje u ljudskom govoru, pisanju, odnosno mišljenju, a to je miješanje razina. On nabraja formulacije koje svjedoče o neprimjerenom korištenju riječi duh. Među ostalim navodi i sljedeće: „Duh našeg vremena“, „imati trgovačkog duha“, jak duh“, biti duhom prisutan“, „prisebnost duha“, „pomračenost duha“ i sl.¹⁸ Sulejmanpašić ukazuje na miješanje razina. Pojmovi se dakle spuštaju na razinu metafore a oduzima im se njihovo autentično mjesto.

¹⁶ Isto str. 91

¹⁷ Isto str. 105

¹⁸ Isto str. 105 i 106

Što je pravo mjesto duha, odnosno što ga najbolje ocrtava? To je prema Sulejmanpašiću gledanje na cjelinu svijeta. Oblici i sadržaji, pojednostavljeno rečeno, duhom bivaju oblikovani u cjelinu svijeta. Otuda genijalni duhovi, veliki umjetnici, uvjerljivo i originalno predstavljaju cjelinu svog vremena odnosno svijeta svog vremena.

Možda je za razumijevanje duha (Sulejmanpašićeve interpretacije Kanta) najbolji dio u kojemu uspoređuje duh umjetnosti i duh znanosti. Znanstveni duh Sulejmanpašić vidi uronjen u empiriji, u materijalnome svijetu, dok duh umjetnosti traga za „krajnjim ciljem svega ljudskog nastojanja... njemu je cela empirija simbol, a nikada dokaz. Njegovi dokazi su logički i idejni, a materijal mu je akcidentalan i sekundaran“.¹⁹

Sulejmanpašić pogađa onu liniju razdvajanja koja će vremenom postajati sve aktualnija. S jedne strane razgraničenja je suvremena znanost sa svojom okrenutošću prema mjerljivom, materijalnom, dokazivom, ponovljivom – dok je s druge strane ono duhovno sve više reducirano na ostatke ostataka materijalne/racionalne matrice svijeta. Pa i u taj preostali dio duhovnosti ulazi se bahatošću argumenata koji tu sferu duhovnosti zapravo ne mogu niti dotaknuti. Umjetnost tako postaje mjerljivo sredstvo razmjene, a duhovnost koja je izvor umjetničkoga djela svodi se na psihološku razinu osobe.

U doba odustajanja od duha profitiraju oni oblici ljudskoga znanja koji se ne oslanjaju na istinu nego eventualno na točnost. Mjerljivost je postao novi sveti duh vremena bez duha. U takvom kontekstu Sulejmanpašić upozorava na miješanje razina i na zabludu koju skrivaju neprecizni odnosno neprecizno korišteni pojmovi.

Duh teško uspijeva izrasti u sredini u kojoj se ne cijene „sistematičnost, moralnost, sloboda, ljubav za zajednicu i požrtvornost“²⁰ Sulejmanpašić čak govori o ‘mediju sistematičnosti i idejnosti’, o ‘mediju moralnosti i slobode’, ali i o onom trećem, mediju ‘ljubavi i socijalnosti’ gdje će djela duha naići na najsnažniji odjek ali i pronaći novu motivaciju za daljnje stvaranje i razvijanje originalnosti.

¹⁹ Isto str. 108

²⁰ Isto str. 109

Ako iz današnje perspektive promotrimo i aktualno stanje i sudbinu mnogih kulturnih i umjetničkih djela za života njihovih stvaratelja, moći ćemo se samo složiti sa Sulejmanpašićem. Niti njegovo djelo nije moglo biti prepoznato u njegovo vrijeme, kao što danas mnoga djela i mnoge duhovne snage odumiru po marginama interesa suvremenog masmedijski premreženog i u wireless uhvaćenog svijeta.

Malo se naime može učiniti kada su najsnažniji a najmanje vidljivi topovi materijalne artiljerije upereni upravo u ono duhovno. Tipografija i topografija s premrežavanjem svijeta ostavile su duboke ožiljke na nježnom licu svjetske duhovnosti. Ako nema zajednice ljudi u kojoj bi vladali odnosi uljuđenosti, u kojoj nema 'kongenijalnosti', tu se smatra Sulejmanpašić duhovni pojedinci ne mogu ni pojaviti.

Pritom je interesantan detalj da Autor Žurnalizma ne poistovjećuje duhovnost sa civilizacijom. Potpuno istinito on povlači crtu razdjelnicu između ova dva pojma: „Civilizacija, po onome što taj pojam danas stvarno znači uslovljena je u ogromnoj većini svih njenih manifestacija materijalnim interesima pojedinca. Prave moralnosti, idejnosti, slobode, socijalnosti u današnjoj civilizaciji ima vrlo malo.

Nakon što je ocrtao liniju od osjetilnog preko racionalnog i umnog do duhovnog, Sulejmanpašić s pravom i filozofijski utemeljeno ustvrđuje: Žurnalizam je totalna negacija duha i njegova života.“

Sve ostalo što će biti napisano utemeljeno je u ovom filozofijskom izvođenju iz Kantovih postavki ali i originalnog Sulejmanpašićevog interpretiranja Kantove misli. Riječ je o interpretaciji koja nije ostala na razini prepričavanja Kantovih stavova. Sulejmanpašić je udahnuo život Kantovom razumijevanju razuma, uma i duha i to problematizirajući fenomen koji će bitno utjecati na sudbinu čovječanstva.